

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

REVIEW OF THE FACULTY OF DIVINITY

Yıl/Year: 18

Sayı/Number: 2

ELAZIĞ - 2013

İMÂM-I RABBÂNÎ'NİN TECDİD HAREKETİNDE EHL-İ SÜNNET İTİKADININ ÖNEMİ

Yrd. Doç. Dr. Hasan GÜMÜŞOĞLU*

Öz

İmâm-ı Rabbânî olarak bilinen ve Hindistan'ın Serhend şehrinde 971/1563 yılında dünyaya gelen Ahmed Faruk, sünnete tâbi olmayı esas alarak, kelâm ve tasavvuf başta olmak üzere İslâmî ilimlere yeni bir dinamizm kazandırmış ve Müslümanların yaşantılarında şeriata esaslarına bağlılığın önemine kuvvetli bir şekilde vurgu yapmıştır. İmâm-ı Rabbânî'nin bu esaslar istikametinde gerçekleştirdiği tecdit ve ihya hareketi yaşadığı devirden itibaren günümüze kadar Müslümanlar üzerinde derin tesirler bırakmıştır. Bu sebeple o, "Müceddid-i elf-i sâni" (hicri ikinci bin yılın yenileyicisi) olarak tanınmıştır.

İmâm-ı Rabbânî, tecdit hareketinin temelini itikâdî konuları yerleştirmiş; o, bir taraftan Berahime ve felsefeciler gibi nübüvvet müessesinin önemini zayıflatmaya çalışanlarla mücadele etmiş, diğer taraftan da Şii propagandalarına karşı Ehl-i sünnet'tin koyduğu esasların önemine dikkat çekmiştir. O, inançsızlığa, dalâlete, bidatlere ve yanlış inanışlara karşı büyük bir mücadele vermiş, aklın birçok konuda yetersiz kaldığına dikkat çekerek, nübüvvet merkezli dine olan ihtiyacın önemine vurgu yapmıştır. İmâm-ı Rabbânî, tasavvuf müessesesinin usûl ve erkânını takip etmeye büyük bir hassasiyet göstermekle birlikte, şeriata uymayan bazı düşünce ve uygulamaların tasavvuf adı altında meşruluk kazanmasına müsamaha göstermemiştir.

Anahtar Kelimeler: Sünnet, bidat, itikat, peygamberlik, tecdit.

Importance of Ahl as-Sunnah Scholars in Imam Rabbani's Movement of Tajdid

Abstract

Ahmad Faruk, born in Sarhand, India in 971/1563 and known as Imam-ı Rabbani, emphasized the importance of loyalty to the principals of sharia for the Muslims in their lives and Islamic sciences especially in theology and sufism with respect to dependence on the sunnah. The movement of tajdid (renewal) and enlivening (ihya) Imam-ı Rabbani achieved in the direction of

---

* Yrd. Doç., Yalova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. E Posta: hasgumus@hotmail.com

these principles have been deeply affecting the muslims since his time. Therefore, he gained recognition as "Mujaddid-i alf-i thani" (renewer of the second millenium) in the world of Islam. Having placed theologic issues at the base, on one hand he withstood the ideas put forward by the brahmans and philosophers to diminish the prophethood; on the other hand, he emphasized the importance of the principles put forward by the Ahl as-sunnah scholars against Şhiite propagation. He also withstood impiousness, aberration, bidats and misbeliefs; pointed out insufficiency of the wisdom in many issues; and emphasized the need for the religion-based on prophethood. Although Imam-ı Rabbani put graeat emphasis on following sufistic modus, he did not disregard the legitimacy of the thoughts and practices imcompatible with the sharia under the name of sufism.

Keywords: Sunnah, bidat, belief, prophethood, renewal.

Giriş

A. İmâm-ı Rabbânî'nin Hayatı ve Tahsili

Hindistan'ın Serhind¹ şehrinde 971/1563 yılında dünyaya gelen İmâm-ı Rabbânî'nin asıl ismi "Ahmed" olup, soyu Hz. Ömer'e dayanmasından dolayı "Fârûkî", doğduğu ve yaşadığı yere nispetle Serhendî nispetiyle tanınmıştır.

İmâm-ı Rabbânî, 28 Safer 1034 (10 Aralık 1624) tarihinde Serhend'e vefat etmiş ve İslâm dünyasında çığır açmış büyük âlimler için kullanılan "İmâm" unvanı kendine layık görülmüştür. Serhendî'ye, ayrıca derûnî bilgilerle sahip bir âlim olarak ilminin derinliğini ve beyan ettiği görüşlerinin doğruluğunu ifade için "Rabbânî" de denilmiştir. O, aynı zamanda İslâm âleminde "hicrî ikinci bin yılın yenileyicisi" manasına gelen "Müceddid-i elf-i sâni" (The Renewer of the second millennium) olarak da meşhur olmuştur.² Ayrıca İmâm-ı Rabbânî ile ilgili çalışmalarda onun müceddid olmasının yanı

¹ Kaynaklarda "Serhend" in Hindistan'ın baş kısmı manasına gelen Serhind (*The Encyclopaedia Of Islam*, Leiden 1997, IX, 673) veya Hintçede aslan ormanı manasına gelen "Sihhind" kelimesinden geldiği (Muhammed Murad el-Menzilevî, *Tercemetü Ahvâli'l-İmâmi'r-Rabbânî*, (Mektûbât'ın kenarında), Fazilet Neş., Ofset, İstanbul ts. I, 12) belirtilmektedir. Biz araştırmamız esnasında İmâm-ı Rabbânî için daha yaygın bir kullanım olan "Serhendî" ifadesini tercih edeceğiz.

² Kışmî, M. Haşim, *Berekât İmâm-ı Rabbânî ve Yolundakiler*, çev. A. Fârûk Meyân, Berekât Yay., 4. Baskı, İstanbul, 1976, s. 167; Hamid Algar, *İmâm-ı Rabbânî*, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 194; S. Hayrî Bolay, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, Ötüken, 2. Baskı, İstanbul 1981, s. 191; Abul Hasan Zaid Farooqi, *Hazrat Mujaddid & His Critics*, çev. Mir Zahid Ali Kamil, Progressive Books, 1. Baskı, Lahore, 1882, s. 131-35; Mustafa Özgen, *İmâm-ı Rabbânî Ulûhiyet ve Nübüvvet Anlayışı*, Tablet Yay., 1. Baskı, Konya, 2007, s. 65

sıra zahirî ve bâtinî ilimlerin arasını başarılı bir şekilde telif ettiğine ve iki deniz arasında "sıla" konumunda bulunmasına dikkat çekilmiştir.³

İmâm-ı Rabbânî'nin yaşadığı dönemin hükümdarı Ekber Şah (ö.1014/1605) zamanında sarayda günümüzdeki "dinler arası diyalog" çalışmalarına benzer bir şekilde toplantılar yapıyordu. Bu toplantılarda "Sulh-ı Kül" esasınca rahipler, İslâm, Kur'an, Hz. Peygamber ve Müslümanlar hakkında çok rahat konuşuyorlar ve kendi düşüncelerini İslâm'ın mukaddesatına hakaret bile içerse çekinmeden ifade ediyorlardı.⁴

Ekber Şah, idare işlerinde Müslüman olmayanları önemli mevkilere getirerek onların memnuniyetini kazanmaya çalışıyordu. Ekber Şah'ın yakın çevresine kadar giren Hindular, onun İslâm'dan uzaklaşmasında etkili olmuşlardı. O, Hinduların merasimlerine katılmayı kendisi için bir zorunluluk görmüştü. Günümüzde bazı Müslümanların yılbaşı kutlamaları bağlamında Noel yortusuna iştirak etmesine benzer bir şekilde Hindu âdet ve bayramlarına katılma, o dönemde Müslümanlar arasında da yaygınlık kazanmıştı.⁵

Müslümanlar arasında Hindu bayram ve yortularına katılarak ehl-i küfür ile dostluk kurmanın çoğaldığına dikkat çeken İmâm-ı Rabbânî, küfür ehlinin merasimlerine katılan Müslümanların tamamen kâfirler zümresinden sayılmasını doğru bulmamakla birlikte, onları cehennem azabına müstahak görmüş, ancak onların cehennemde ebedî kalmayacaklarını belirtmiştir.⁶

Bir müceddidin vasıflarını taşıyan âlim olma özelliği ile temayüz eden⁷ İmâm-ı Rabbânî, İslâm'a muhalif uygulamaları karşı çıkan ulemânın etkisiz hale getirildiği bir dönemde büyük bir fonksiyonu icra etmiştir. Onun ihya ve tecdid hareketi, hemen hemen bütün Hindistan'a yayıldığı gibi zamanla Hindistan'ın sınırlarını aşarak dünya Müslümanlarına yön vermiştir.⁸ Hindistan'da İslâm kültürü çalışmalarıyla tanınan Aziz Ahmed, İmâm-ı Rabbânî'nin bu konumunu şöyle ifade eder:

³ Kandelevî, Muhammed Fazlullah Serhendî Fârukî, *Umdetü'l-Makâmât*, trc. Süleyman Kuku, Damla Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2007, s. 261; Mehmet Erdem, "Serhendî'nin Tecdit Yönteminde Fıkhın Yeri", *Dini Araştırmalar*, c. 9, Sayı: 26 (Eylül-Aralık 2006), s. 305.

⁴ Abdülhamit Birşik, *Oryantalist Misyonerler ve Kur'an*, İnsan Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2004, s. 36-40.

⁵ Şarkpûrî, Muhammed Halim, *İkinci Bin Yılın Yenileyicisi İmam Rabbânî*, trc. Ali Genceli, İslâmî Neşriyat Yay., 1. Baskı, Konya 1978, s. 31.

⁶ İmâm-ı Rabbânî Ahmed Faruk Serhendî, *Mektûbât*, Fazilet Neş., Ofset, İstanbul, ts. I, 273 (m. no: 266).

⁷ Tahsin Görgün, "Tecdid", *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 234.

⁸ Birşik, *Oryantalist Misyonerler ve Kur'an*, s. 47.

"İcma onun ikinci bin yılın yenileyicisi (müceddid-i elf-i sâni) unvanını tasdik etti. Yazıları ve nüfûzunun Hindistan Müslümanlarının sapkın hareketler halinde parçalanma sürecini engellediğinde şüphe yoktur. Dinin zahirî esaslarıyla tasavvufun bâtını canlılığını yeniden birleştirdi."⁹

İmâm-ı Rabbânî, Ekber Şah'ın Ehl-i sünnet esaslarına uymayan uygulamalarına karşı çıkmış ve ortaya çıkan yozlaşma ve bozulmanın önüne geçilmesi için bir ıslah hareketine girişilmesinde öncülük etmiştir. Fazlur Rahman, onun ifa ettiği bu önemli göreve dikkat çekerek, İmâm-ı Rabbânî'nin sadece tasavvufta vahdet-i vücûd düşüncesini tenkit etmekle kalmadığını, aynı zamanda sûfî usûllerle şeriatın değerlerine büyük önem veren çok sayıda müridler yetiştirerek tasavvufa yeni bir hayat ve istikamet verdiğini belirtir. Bu itibarla Fazlur Rahman, Serhendî'nin ıslah ve tecdit hareketinin daha sonra Arabistan'da ortaya çıkan ve pek çok kişi tarafından bir reform hareketi olarak değerlendirilen Vehhâbilik hareketinden farklı olduğunu ifade etmiştir.¹⁰

İmâm-ı Rabbânî'nin müceddidliği, Müslümanların bütün hayatını kapsayan ve temelinde tecdit hadisinin bulunduğu köklü ve sistemli bir hareketi ifade eder. Biz bu araştırmamızda tecdit hadisi olarak bilinen "*Allah Teâlâ her yüzyılın başında bu ümmete dinlerinde yenileme yapacak birini gönderir*"¹¹ hadisinin senet değerlendirilmesine girmeyeceğiz. Bu konuda yapılmış müstakil çalışmalar¹² olduğu gibi esasen hem klasik hem de çağdaş birçok eserde tekrar edildiğini dikkate aldığımızda bu hadisin Asr-ı saâdet'ten sonra ortaya çıkan tecdid hareketlerinin gelişmesine önemli bir dayanak teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu itibarla tarih boyunca tecdit, ulemâ tarafından meşru bir hareket olmaktan daha öte bir ihtiyaç olarak görülmüştür.

İmâm-ı Rabbânî, düşüncelerini devlet adamı, âlim, tarikat mensubu gibi toplumun her kesiminden insanlara gönderdiği mektuplarla ifade etmiştir. Onun hayatında bir araya getirilen söz konusu mektuplardan oluşan "Mektûbât" isimli esere tarih boyunca Müslümanlar tarafından büyük bir değer atfedilmiştir.¹³ Türkistan'dan Sultan II. Mahmud'a "imâmü'l-müslimîn

⁹ Aziz Ahmed, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*, çev. Latif Boyacı, İnsan Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1995, s. 265.

¹⁰ Fazlur Rahman, *İslâm*, trc. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Selçuk Yay., 4. Baskı, Ankara 1996, s.280.

¹¹ Ebû Dâvûd, *Sünen*, Melâhim I.

¹² Mustafa Ertürk, "Tecdîd Hadisinin Metin Tenkidi Açısından Değerlendirilmesi", *İslâmî Araştırmalar*, XI 1-3 (1997), s. 125-137.

¹³ Ensârî, Muhammed Abdulhak, *Şeriat ve Tasavvuf İmâm-ı Rabbânî Şeyh Ahmed Serhendî'nin Anlayış ve Mücadelesi*, çev. Yusuf Yazar, Rehber Yay., 1. Baskı, Ankara, 1991, s. 29.

ve halife-i rûy-i zemîn" (Müslümanların imamı, yeryüzünün halifesi) olarak tebaiyetlerini bildirmek için 1833 yılında gelen heyet, yanında getirdikleri bir *Mushaf-ı şerif*i (Kur'an-ı Kerim), bir de Serhendî'nin ve oğlu Muhammed Ma'sûm'un *Mektûbât*larını¹⁴ padişaha arz etmişlerdi.¹⁵

İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*'ı, Türkçeye Müstakimzâde Süleyman Sa'deddin tarafından 1162-1165/ 1748-1751 yıllarında çevrilmiş olmasına rağmen baskısı yaklaşık bir asır sonra 1277/1860 yılında yapılmıştır.¹⁶ Özellikle devletin son döneminde Osmanlı ilim ve fikir çevreleri tarafından iyi tanınan İmâm-ı Rabbânî, Osmanlı âlimleri arasında saygın bir yere sahip olmuştur.

İmâm-ı Rabbânî'nin Hindistan'da Müslümanların şariat çizgisine çekilmesinde, İslâm'a Şîa ve Mutezile gibi fırkalar tarafından sokulmuş bidatlerin ve tasavvuf görüntüsü altında yabancı kültürlerin tesirinde gelişen düşüncelerin ayıklanmasında büyük emeği olmuştur. Onun Hindistan'da başlattığı tecdid ve islah hareketi daha sonra müntesipleri tarafından devam ettirilerek İslâm âlemine yayılmıştır.¹⁷ Hatta Mücedddidiyye, Nakşî tarikatının mevcut diğer kollarının çoğunun yerini almıştır.¹⁸

İmâm Rabbânî'nin itikâdî konulardaki bütün görüşlerini burada açıklamak bir makalenin sınırlarını aşacağı için biz burada onun tecdit hareketi çerçevesinde Ehl-i sünnet konusunda gösterdiği hassasiyeti ve bazı itikâdî konularda onun ortaya koyduğu görüşlerini inceleyerek çalışmamızı sınırlandıracağız.

I-Tecdid Hareketinin Temel Unsurları

A) Sünnete Uyuma Konusunda Hassasiyet

İmâm-ı Rabbânî, "*Kim peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur*"¹⁹ âyetini esas alarak, "Hz. Peygamber'e itaatın Allah Teâlâ'ya itaat manasına geldiğini" belirtir ve tecdit hareketinin merkezine sünneti

¹⁴ Hâce Muhammed Ma'sûm'un *Mektûbât*'ı, Müstakimzâde Süleyman tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ve *Mektûbât-ı Muhammed Mâsûm*, ismiyle İstanbul'da 1277 (1860) yılında neşredilmiştir.

¹⁵ Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, nşr. Yücel Demirel, Yapı Kredi Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1999, IV, 758.

¹⁶ Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliyâ*, nşr. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş, Seha Neş., 1. Baskı, İstanbul, 1999, s. 38; Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî*, İnsan Yay., 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 38, Özgen, a.g.e., s. 70.

¹⁷ Neđvî, Ebu'l-Hasan Ali el- Hüseyinî, *el-İmâm es-Serhindî hayâtuhu ve âmâluhu*, Dârul-kalem, 2. Baskı, Kuveyt 1994, s. 225.

¹⁸ Hamit Algar, "İmâm-ı Rabbânî", *DİA*, XXII, s. 197.

¹⁹ Nisa 4/80.

yerleştirerek resûlüne itaat etmeden Allah'a itaat olmayacağına dikkat çeker.²⁰

İmâm-ı Rabbânî, Peygamber Efendimizin "Sizden kim benden sonra yaşarsa şiddetli ihtilaflar görecektir. Öyle ise benim sünnetim ile rüşd ve hidayet üzere olan halifelerin sünnetine bağlanınız. Sünnete sımsıkı sarılınız"²¹ hadisine atıfta bulunarak, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünnetinin yanı sıra sahâbenin özellikle de râşid halifelerin sünnetine tâbi olmayı mensuplarına ısrarla tavsiye etmiştir.²²

Dünya lezzetlerinin ve âhîret nimetlerinin hepsinin Hz. Muhammed'e (s.a.v.) tâbi olmaya ve onun getirdiği şeriatın hükümlere uymaya bağlı olduğunu söyleyen Serhendî, bir misal olması açısından Hz. Peygamber'e teban gündüzün ortasında bir müddet uymanın, ona tâbi olmaksızın binlerce geçeyi ihya etmekten çok daha faziletli olduğunu ifade eder.²³

"Siz insanlık için çıkarılan en hayırlı ümmetsiniz"²⁴ âyetini delil getirerek, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) tasdik edenlerin ümmetlerin en hayırlısı olduğunu söyleyen İmâm-ı Rabbânî, "Bedevîler küfür ve nifak bakımında daha ileridir"²⁵ âyetini dikkate alarak ona inanmayanların da insanların en şerlisi olduğunu belirtir.²⁶

İmâm-ı Rabbânî bütün başarılarını sünnete tâbi olmaya bağlayarak şöyle der:

"Hz. Allah'ın lütfetmiş olduğu şeylerin hepsi, Hz. Peygamber'in yoluna tâbi olmaktan ve onun getirdiği hidayet ile hidayete ermekten dolayıdır. Az veya çok olsun bir şeyden mahrum kalmış isek bunun da tek sebebi, beşer olmamız hasebiyle Peygamber Efendimize uymakta bir kusur ve eksikliğimiz sebebiyledir."²⁷ İmâm-ı Rabbânî, aynı şekilde Nakşibendiyye tarikatının büyüklüğünün de sünnet-i seniyyeye olan bağlılığından kaynaklandığını ifade eder.²⁸

²⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, I, 135 (m. no:152).

²¹ Tirmizi, *Sünen*, "İlim", 16; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Sünnet", 8; İbn Hanbel, *Müsned*, Beyrut 1993, IV, 174; İbn Mâce, *Sünen*, "Mukaddime", 6.

²² İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, I, 34 (m. no: 25).

²³ İmâm-ı Rabbânî, *A.e.*, I, 117 (m. no: 114).

²⁴ Âl-i İmrân, 3/110.

²⁵ Tevbe, 9/97.

²⁶ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, I, 59 (m. no: 44).

²⁷ Kışmî, *a.g.e.*, s. 184; Nedvî, *a.g.e.*, s. 155.

²⁸ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, I, 147 (m. no: 168).

B) Ashâb-ı Kirama Saygı

Hız Muhammed'i (s.a.v.) gören veya onun sohbetinde az da olsa bulunan Müslümanlar manasına²⁹ gelen sahâbe, vahyin nüzulüne ve hadis-i şeriflerin vüruduna şahit olmuşlar, dinin hakikatlerini herkesten çok daha iyi ve ilk membaından öğrenme imkanı bulmuşlardır. Sahabe-i kiram, İslâm'ın esaslarına inanma ve yaşamada benzersiz bir başarı gösterdiklerinden dolayı, Ehl-i sünnet ulemâsı onların âdil ve güvenilir olduğunda ittifak etmiştir.³⁰

İmâm-ı Rabbânî, söz konusu vasıflarından dolayı ashâb-ı kiramın önemine ve diğer Müslümanlardan faziletli olduklarına sık sık vurgu yapmıştır.³¹ Nakşibendiye yolunun ashâb-ı kiramın yolu olduğunu söyleyen İmâm-ı Rabbânî, Rasûlullâh'ın (s.a.v.) amcası Hz. Hamza'yı şehid eden Vahşi'nin Müslüman olup Peygamberimizin sohbetinde bulunmasından dolayı tâbi'n neslinin en hayırlısı olan Üveys'e'l-Karânî'den daha faziletli olduğuna dikkat çekmiştir.³² O, sahâbenin hepsinin birer hidayet yıldızı ve velayet güneşi olduğunu ifade etmiş ve onlara tâbi olanların kurtuluşa erdiklerini, muhalefet edenlerin ise derin bir sapıklığa düştüklerini belirtmiştir.³³

İmâm-ı Rabbânî, Ekber Şah'ın davranışlarından cesaret alarak Ehl-i sünnet'in esaslarına saldıran Şiiler ile de ciddi manada mücadele etmiştir. O, Şiî bir âlimin yazdığı risalede "ilk üç halifeye kâfir denildiğini ve Hz. Âiş'e'yi aşağılayıcı sözler ihtiva ettiğini görünce "*Redd-i Ravâfiz*" isimli eseri yazmaya karar vermiştir. İmâm-ı Rabbânî eserini yazmasının sebebinin şöyle açıklamıştır:

"Onların bu bozuk düşünce ve şüphelerini açıklamak ve bu arada Fırka-i Nâciye (kurtulan fırka) olan Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'in yolunu gösteren bir risale yazmak aklıma geldi. Bu risaleyi okuyan cahiller yaldızlı yazılara kanıp aldanmasınlar ve böylece doğru yoldan ayrılmasınlar."³⁴

Sahabenin hepsinin sadece hayırla anılmasının önemli olduğuna işaret eden İmâm-ı Rabbânî, Hz. Ali ile sahabenin bazıları arasında meydana gelen ihtilafta Hz. Ali'nin haklı olduğunu açıkça belirtmiştir. Bununla beraber o, pek çok âlimin ifade ettiği gibi Hz. Ali'nin karşısında olan sahabîlerin hatasının şahsî çıkar endişesinden dolayı değil de, ictihat farklılığın kaynaklandığına

²⁹ el-Askalânî, İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, Bağdâd, 1328, I, 7.

³⁰ Hasan Gümüüşoğlu, *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet*, Kayıhan Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2011, s. 123.

³¹ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, I, 227 vd, (m. no: 251).

³² İmâm-ı Rabbânî, *A.e.*, I, 71, (m. no: 59).

³³ İmâm-ı Rabbânî, *A.e.*, I, 34 (m. no: 25).

³⁴ İmâm-ı Rabbânî Ahmed Faruk Serhendî, *Risâletü Reddi Ravâfiz*, Hakikat Kitabevi, Ofset, İstanbul 1984, s. 2.

dikkat çekerek, sahabenin birisinin bile olsa kınanmasını doğru bulmamıştır. Ashâb-ı kiram arasında meydana gelen ihtilafları Ehl-i sünnet'in genel tavrı istikametinde değerlendiren İmâm-ı Rabbânî, meşhur fıkıh ve kelâm âlimlerinin görüşlerinden deliller getirerek, sahabe arasında meydana gelen anlaşmazlıkların dünyevî makam ve mevki elde etme endişenden kaynaklanmadığını belirtmiştir. O bu konuda en selametli yolun söz konusu meselelerin dile dolandırılmaması olduğunu söylemiştir.³⁵

İmâm-ı Rabbânî, sahabeyi kötölemenin ve adalet vasfını ortadan kaldıracak şekilde onlara bir kısım yanlış sıfatların yakıştırılmasının, onların güvenilirliğini tartışılır hale getireceğini, bu durumun ise sahabenin naklettiği Kur'an ve Sünnet'in sıhhatinde şüphe uyandıracığını söyleyerek bu konuda oldukça hassas hareket etmiştir.

Ashâb-ı kiramı hedef haline getirmenin yanlış olduğunu belirten İmâm-ı Rabbânî, bu konuda "*Ashabım hakkında Allah'tan korkun. Ashabım hakkında kötü söz söylemekten kaçının. Onları benden sonra hedef seçmeyin*"³⁶ hadisini hatırlatır. Ehl-i beyti ve ashabı beraber sevmenin ve onları örnek almanın kişiyi saadete ulaştıracağını belirten Serhendî, Ehl-i beyti sevdiğini iddia ettiği halde bir kısım sahabeyi kötöleyen Şia'nın tavrını doğru bulmayarak şöyle der:

"Bilinmesi gerekir ki, sahabenin birini inkâr tamamını inkâr demektir. Çünkü onlar bütün fazilet ve kemâlâtın üstünde olan Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sohbetinde bulunma konusunda müşterekdir."³⁷

İmâm-ı Rabbânî, Şiiilerin ashâbın bazısını kötöleme ve onlara iftira propagandasını hız verdikleri bir dönemde toplumun her kesiminden insanlara gönderdiği pek çok mektubunda Şiiilerin yönelttiği eleştirilere cevap vermiş ve Müslümanların Şii propagandalardan etkilenmesinin önüne geçmeye çalışmıştır.

C) Bidatlerle Mücadele

Bidat, sünnete aykırı olarak yeni ortaya çıkan, sahâbe ve tâbiîn devrinde bulunmayan ve şer'î bir delilin gereği olmadan, yapılan iş manasına gelmektedir.³⁸ Bir diğer ifadeyle bidat, Allah ve Resûl'ünün koymadığı bir

³⁵ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, I, 230-1 (m. no: 251).

³⁶ İbn Hanbel, *Müsned*, V, 57.

³⁷ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, I, 71(m. no: 59).

³⁸ Cürcânî, Seyyid Şerif, *Ta'rifât*, nşr., Abdurrahman Umeyra, Âlemü'l-kütüb, 1. Baskı, Beyrut, 1987, s. 68; Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-hak fi thtiyâri'l-ahak*, nşr. Orhan Şaik Gökyay, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 2. Baskı, İstanbul 1993, s. 65.

esası dine ilave etmek ve onun dinin bir parçasıymış gibi kabul ederek onu yerine getirmeye çalışmaktır.

Çoktanrılı dinlerden ve karışık kültürlerden meydana gelen Hindistan'da yaşayan Müslümanlar, çoğu zaman farkında olmadan veya yeterli İslâmî şuardan yoksun olmalarından dolayı onların İslâm dışı inançlara sahip olabiliyor, hatta gayr-i müslimlerin ayinlerine iştirak edebiliyorlardı. Pek çok Müslüman çeşitli sebeplerle değişik inançlar tarafından kutsal kabul edilen değerlere saygı duyuyor, onlardan medet umuyordu. Bazı Müslümanlar, Hinduların bayramlarına katılıyor, onları yaptığı gibi lambalar yakıp, pilav pişirerek renkli çanaklarda akraba ve dostlarına dağıtıyordu.³⁹

İmâm-ı Rabbânî, Hindu ve Yahudiler gibi ehl-i küfür ve şirkin önemli kabul ettiği günlerde ve bayramlarda onların merasimlerine katılmanın ve hediyeleşmenin küfür olduğunu beyan etmişti. O, iki dini kabul edenin şirk ehliden olacağına dikkat çekerek, Müslüman olmak için şirk ve küfrün her çeşidinden kaçınılması gerektiğini belirterek, bu gibi âdetlerin özellikle Müslüman kadınlar arasında yaygınlık kazanmasından dolayı onları uyarıyordu.⁴⁰

Binlerce seneden beri Hinduizm'in yanı sıra sihir ve büyü gibi olağan dışı güçlere inan insanların merkezi haline gelen Hindistan'da İslâm'a giren insanların bir kısmı, eski inanç ve düşüncelerini bırakmak konusunda yeterli başarıyı gösterememişti. Sünnetle bidatin, şeriatla felsefenin, tasavvufi düşünce ile Hinduizm'in birbirine karıştığı, İslâm'a intisabını açıkça inkâr etmeden bir sultanın kendine göre yeni bir din geliştirmeye çalıştığı bir devirde İmâm-ı Rabbânî, tecdit hareketini başlatarak⁴¹ bidatlerden uzaklaşıp sünnete tabi olmanın önemine dikkat çekmişti. Düşünce ve inanç açısından son derece karışık bir coğrafyada İslâm'a dışarıdan sokulmak istenen bidatlere set çeken İmâm-ı Rabbânî, özellikle Hint fakirlerinin bazı hareket ve düşüncelerinin tasavvuf adı altında yayılmasına mani olmaya çalışmıştır.

Bidatlerin arasında kalmış sünneti, karanlıkların arasında parlayan ve insanlara yol gösteren yıldızlara benzeten Serhendî, bir bidati ortadan kaldırarak, terk edilmiş bir sünneti ihya etmeyi büyük bir saadet olarak görmüştür. O, bidati muteber kabul edip ona rağbet etmenin dini tahrip edeceğini, bidat sahibine değer vermenin dinin yıkılmasına yol açacağını

³⁹ Enşarî, *Şeriat ve Tasavvuf*, s. 33-4.

⁴⁰ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, III, 54-5 (m. no: 41).

⁴¹ Nedvî, *a.g.e.*, 218.

söyleyerek⁴², bu hususa gereken hassasiyeti göstermeyen tasavvuf ehlini tenkit etmiştir.

İmâm-ı Rabbânî: "Bidat sahibi kimselerle yapılan sohbetin (Dinî konularda) fesadının, kâfirlerle yapılan sohbetin fesadından daha çok olduğunu iyi bil! Bidatçilerin en kötüsü ve en değersiz Resûlullâh'ın (s.a.v.) ashabına buğz eden topluluktur... Bu günlerde bu azgın topluluk hadlerini aşır, çok ileri gittiler, her tarafa yayıldılar"⁴³ ifadeleriyle bidatlerin yaygınlık kazanması karşısında Müslümanları uyarmıştır. Bidatlerin sıradan Müslümanların yanı sıra âlimler arasında da itibar görmesinden üzüntü duyan⁴⁴ İmâm-ı Rabbânî, Hindistan'da yaygınlık kazanan kötülüklerden başta ulemâyı sorumlu tutmuştur.⁴⁵ O, bir mektubunda bu konudaki düşüncelerini şöyle ifade eder:

"Zamanımızda âlem, bidat denizinin dalgaları arasında boğuldu ve bidatin karanlığı her yeri kapladı. Hiç kimsenin bidati ortadan kaldırmaya ve sünnet ihya etmeye gayret ettiği yok. Bu vakitte âlimlerin ekserisi sünneti imha edip, bidati terviç ediyorlar. Pek çok bidatin cevazına fetva vermekle kalmayıp, bilakis halkın teamülünü bakarak onları güzel görüyorlar ve insanları ona yönlendiriyorlar. Onlar dalalet yaygınlık kazansa ve batıl iyi kabul edilip teamül haline gelse acaba onunla amel ederler mi? Muteber olan teamül, sadece hicrî ilk asırdaki ve üzerinden bütün Müslümanların icmâinin hâsil olduğu teamüldür."⁴⁶

İmâm-ı Rabbânî döneminde bir kısım âlimler, bidatlere bulaşmakla kalmamışlar, dinin bir kısım esaslarını da değiştirmeye teşebbüs etmişlerdi. Mesela bir âlim faiz uygulamasına cevaz verirken⁴⁷ ülkede dinî otorite kabul edilen bir başka âlim, başta Ekber Şah olmak üzere Hint Müslümanları yapmak zorunda olmasınlar diye hac yolculuğun güvenli olmadığını iddia ederek, hacın farz olmadığını ifade ediyor ve dinen doğru olmayan teviller yaparak onlara zekât mükellefiyetinden kurtulmanın yollarını gösteriyordu.⁴⁸

Ekber Şah'ın büyüklük hissine kapılmasında veya yanılmazlık düşüncesine sahip olmasında etkili olan Şii âlim Şeyh Mubârek Nâgorî (v. 1001/1593) ve oğulları Allâmî (v. 1011/1602) ile Feyzî'nin (1004/1595) büyük

⁴² İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, II, 35 (m. no: 23).

⁴³ İmâm-ı Rabbânî *A.e.*, I, 68-9 (m. no: 54).

⁴⁴ Ensârî, *Şeriat ve Tasavvuf*, s. 37.

⁴⁵ Aziz Ahmed, *a.g.e.*, s. 238.

⁴⁶ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, III, 90 (m. no: 54).

⁴⁷ Ensârî, *a.g.e.*, s. 37.

⁴⁸ Nedvî, *a.g.e.*, s.79

tesiri olmuş, bunlar hükümdarı yanlış yönlendirmişlerdir. Ayrıca yozlaşmış bazı tarikat mensupları da Ekber Şah'ı istek ve düşüncelerinde teşvik etmişlerdir. Çiştîyye tarikatına büyük sevgi besleyen Ekber Şah'ın, bu tarikat adına yaptırdığı hususi "İbadethane", daha sonra Hindu ve Hıristiyan bilginlerin de katıldığı münazara mekanına dönüşmüş ve Ekber Şah bu tartışmalardan etkilenmişti.⁴⁹

İmâm-ı Rabbânî, bidatin *hasene* (güzel) ve *seyyie* (kötü) olarak taksim edilip, Hz. Peygamber ve Hulefâ-yı raşidîn zamanında bulunmayan ancak bir sünneti ortadan kaldırmayan bir amelin "*güzel bidat*" olarak kabul edilmesini doğru bulmaz ve bidatlerde hiçbir güzellik görmez. O, "Size Allah'tan korkmanızı ve Habeşli bir köle de olsa devlet adamlarınızı dinleyip, itâat etmenizi tavsiye ederim. Sizden kim benden sonra yaşarsa şiddetli ihtilaflar görecektir. Öyle ise benim sünnetim ile râşid ve hidayet üzere olan halifelerin sünnetine bağlanınız. Sünnete sımsıkı sarılınız. Sizleri sonradan çıkan bidatlerden sakındırırım. Çünkü her bidat dalalettir"⁵⁰ hadisini zikrederek her çeşit bidatin sünneti ortadan kaldıracağını söyler.⁵¹

İmâm-ı Rabbânî'nin tecdid hareketinde bidatler konusunda gösterdiği titizlik onun sünnete ittiba konusuna verdiği ehemmiyetin bir neticedir. Zira Peygamberimizin (s.a.v.) kötülediği bidat, Asr-ı saâdet ve sahâbe devrinde bulunmayan ve ibadet maksadıyla yapılan bidattir. Bu itibarla insanların beşerî ihtiyaçları karşılarken, giyim-kuşam ve yeme-içme tarzındaki farklılıklar veya kültür, sanat ve medeniyetteki yeni gelişmelerin dindeki bidat mefhumunun içinde düşünülmesi doğru olmaz.

Sa'deddin Teftazânî (793/1390), mutaassıp kimselerin bidati yanlış anladıklarını belirtip; "onlar, kötülünen bidatin sahâbe ve tâbiîn devrinde olmayan, dinde sonradan çıkan şeyler olduğunu bilmezler. Bu iddialara delalet eden şer'î bir delil de yoktur" diyerek yeni olan her şeyin bidatin kapsamına alarak karşı çıkılmasını doğru bulmaz. Teftazânî, cahillerden bazısının "*dinde sonradan çıkan şeylerden sizi sakındırırım*" hadisine dayanarak sahâbe ve tâbiîn zamanında olmayan her şeyi bidat olarak gördüklerini halbuki, bu hadisle "dinde olmayan bir şeyin ondan

⁴⁹ Aziz Ahmed, *a.g.e.*, s. 237; Binşık. *a.g.e.*, s. 46.

⁵⁰ Tirmizi, *Sünen*, "İlim", 16; Ebû Dâvûd, *Sünen*, "Sünnet", 8; İbn Hanbel, *Müsned*, IV, 174; İbn Mâce, *Sünen*, "Mukaddime", 6.

⁵¹ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, I, 160 (m. no: 286).

sayılmasının" kastedildiğini ifade ederek, dinî olmayan hususların bidat kavramının içine girmediğine dikkat çeker.⁵²

İmâm-ı Rabbânî de "aşk ve zevke sebep olduğu halde yüksek sesle zikri bidat diye men ederken, Hz. Peygamberin devrinde olmayan bir elbiseyi giymeyi men etmeyişinin sebebini "soran kişiye şöyle cevap verir:

"Evladım! Bil ki, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) yaptığı fiiller iki kısımdır. Birisi ibadet olarak yapılanlar, diğeri de örf, âdet kabilinden olânlar. Peygamberimizin ibadet olarak yaptığı bir fiile aykırı olmayı, dinde sonradan meydana gelmiş bir durum olarak görüp, reddederek, o kötü bir bidatten şiddetle men ederiz. Hz. Peygamberden örf ve âdet olarak sadır olanlara gelince onlara muhalif olmayı bidat olarak görmez, dine taalluk eden bir konu olmadığı için onları men etmek konusunda gayret etmeyiz."⁵³

İmâm-ı Rabbânî, âdetler konusunda sünnete uymanın güzel bir şey olduğunu kabul etmekle birlikte şartların değişmesiyle bazı âdetlerin değişmesini bir gerçek olarak görür.

D) Tasavvufu Şeriatın Çerçevesinde Tutma

İmâm-ı Rabbânî, tasavvufun hâkim olduğu bir coğrafyada dünyaya gelmiş, babası Şeyh Abdülhad, Çiştîyye ve Kadiriyye tarikatından icazetli bir zat olduğundan küçük yaştan itibaren ondan hem dinî eğitimini almış hem de, tarikat terbiyesiyle büyümüştür.⁵⁴ Ancak İmâm-ı Rabbânî'nin, Nakşibendiyye tarikatına girip irşad makamına ulaşmasından sonra ise diğer tarikatlarla olan alakası teberriken devam etmiştir.⁵⁵

İslâm'ın esaslarına zahirin uymakla beraber, batını da devamlı Allah Teâlâ ile irtibatlı tutmanın önemli olduğunu belirten İmâm-ı Rabbânî, Hz. Muhammed (s.a.v.) getirdiği şeriata zahiren ve bâtinen tâbi olmanın gerekliliğini ifade eder.⁵⁶

Tarikatlar geleneksel olarak İslâmî hayata canlılık kazandırmakla birlikte İmâm-ı Rabbânî devrinde Hindistan'daki tarikatların bir kısmı mânevî dinamizmini büyük oranda kaybettiğinden⁵⁷, dinî hayatın yozlaşmasında etkili olmuşlardı. Dervişlerin bazısının, sema toplantıları düzenleyip, müzik ve şarkı

⁵² Teftazânî, Sa'du'd-dîn Mes'ud b. Ömer, *Şerhu'l-Makâsîd*, nşr. Abdurrahman U'meyrâ, Âlemü'l-kütüb, 1. Baskı, Beyrut, 1989, V, 232.

⁵³ İmâm-ı Rabbânî, a.g.e., I, 207 (m. no: 231).

⁵⁴ Kişmî, a.g.e., s.121-3.

⁵⁵ Kişmî, A.e., s. 123; Tosun, a.g.e., s. 22.

⁵⁶ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, I, 95 (m. no: 83).

⁵⁷ Aziz Ahmed, a.g.e., s. 236.

eşliğinde ayinler yapmaları ve bu şekilde coşkulu ibadet yaptıklarına inanmaları bu yozlaşmanın bir göstergesiydi.

Raks ve sema'nın eğlence ve oyun olduğunu belirten İmâm-ı Rabbânî bunların "İnsanlardan öylesi vardır ki, bilgisizce Allah yolundan saptırmak ve o yolu eğlenceye almak için, eğlencelik asılsız ve faydasız sözü satın aldılar"⁵⁸ âyetinde belirtilen "lelve'l-hadîs"ın (eğlence sözü) mefhumuna dahil olduğunu söylemiş ve ilgili âyetin eğlenceli söz ve şarkıları yasaklamak üzere nazil olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşünü sahabe ve tâbiîn'in ileri gelen âlimlerini ifadelerine dayandıran İmâm-ı Rabbânî, bir şeyin helal ve haram olması konusunda sûfilerin yaptıklarının değil de İmâm-ı Âzam (v. 150/767), İmam Ebû Yusuf (v. 183/798) ve İmam Muhammed'in (v. 189/805) sözlerinin geçerli olduğuna ifade etmiştir. O, sema' meclislerine katılmayı ve Cuma geceleri kaside okumayı, özellikle de bunların ibadet niyetiyle yapılmasını eleştirerek⁵⁹, tarikat ehlinin fıkha uymayan görüş ve uygulamalarına karşı çıkmıştır.

İmâm-ı Rabbânî, şeyhleri hakkında yanlış düşüncelere kapılan ve şeriatın müsaade etmediği davranışlar gösteren dervişleri ve şeyhleri ikaz etmiştir. O, bir mektubunda bu konuda şöyle der:

"Güvenilir bir kişi nakletti ki; halifelerinizin bazı müritleri, toprağı öpmekle kalmayıp onlara secde ediyormuş, bu fiilin kötülüğü güneşten daha açıktır. Bunu şiddetle men edin. Herkesten bu nevi fiillerden kaçınılması istendiği gibi, insanların kendisine uyduğu zevâtın bundan özellikle kaçınması gerekir."⁶⁰

İmâm Rabbânî, bazı dervişlerin, zikir ve tefekküre farz ve sünnetlerden daha fazla ihtimam gösterip, bazı nafiye ibadetlere ve riyazete büyük önem verdikleri halde, cemaatle namaz kılma konusunda gevşeklik göstermesini, hatta Cuma namazını ihmal etmesini eleştirmiştir. Cemaatle bir farzı eda etmenin bin kere erbaîn çıkarmaktan daha faziletli olduğunu belirten⁶¹ İmâm-ı Rabbânî, bu açıklamalarıyla, şeriatın esaslarını önemsemeyen veya onları küçümseyen görüşlerin tasavvuf rengine girerek Müslümanlar arasında meşruiyet kazanmasına mani olmuştur.⁶²

İmâm-ı Rabbânî, *vahdet-i vücûd* anlayışının yerine, *vahdet-i şühûd* anlayışını geliştirerek, tasavvuf düşüncesinde büyük ufuklar açmıştır. O, İbn-i

⁵⁸ Lokman, 31/6.

⁵⁹ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, I, 279-80 (m. no: 266).

⁶⁰ İmâm-ı Rabbânî, *A.e.*, I, 38 (m. no: 29).

⁶¹ İmâm-ı Rabbânî, *A.e.*, I, 249 (m. no: 260).

⁶² Ensarî, *a.g.e.*, s. 35.

Arabî ile meşhur olan vahdet-i vücûd anlayışını tasavvuf yolunda geçilmesi gereken bir noksanlık olarak değerlendirerek, bu düşünceye sahip olanları bir derece mâzûr görür. İlham ve keşifteki hatayı ictihattaki hataya benzeterek onları eleştirmekte ileri gitmez. Serhendî, vahdet-i vücûd düşüncesinin ileriki makamlarda kaybolacağını ve vahdet-i şühûdun tecelli edeceğini söyleyerek, dinin naslarına daha uygun bir izah geliştirmiş ve vahdet-i vücûdçu bir kısım insanların şeriata uymayan düşüncelerine set çekmiştir.⁶³ O bu düşüncesindeki gelişmeyi şöyle ifade eder:

"Birkaç kez yazdığım şekilde önceden vahdet-i vücûd konusunda bir duraklama halindeydim. Sıfat ve fiilleri asla nispet ederdim. Ne zaman ki meselenin hakikati malûm oldu, duraklamayı terk ettim ve "her şey O'ndandır" demeyi daha güzel buldum. Bu cümledeki kemâlâtı "her şey O'dur" cümlesindekinden daha çok gördüm. Sıfatları ve fiilleri başka bir renkte (bir şekilde) bildim. Her şey bana tek tek gösterildi ve bir üst makama yükseltildim ve artık içimde hiçbir şüphe ve tereddüt kalmadı. Bundan sonra keşif yoluyla sabit olan bilgilerin hepsi, şeriata uygun olarak geldi. Onlarda şeriata zahirine iğne ucu kadar bir aykırılık yoktur. Bazı sûflerin şeriata zahirine muhalif bir şekilde keşif yoluyla söyledikleri ise ya sehven veya manevî sarhoşluk halinde söylenmiştir. Yoksa şeriata zahiri ile batını arasında bir muhalefet söz konusu değildir."⁶⁴

Görüldüğü gibi İmâm-ı Rabbânî tasavvuf ehli birisi olarak, sûflerin büyük değer verdiği keşif yoluyla sabit olan bilgilerin şeriata uygunluğunu esas almış ve dinî naslara uymayan keşif ve ilhamın geçersiz olduğunu ifade etmiştir. O, Allah ile mevcûdu (âlemi) bir sayan ve İslâm âlimlerinin birçoğu tarafından sakıncalı görülen vahdet-i vücûd düşüncesini geride bırakarak, "âlemin Allah'ın varlığına şahitlik etmekte birliği" manasına gelen vahdet-i şühûda terakki edilmesini zorunlu görmüştür. O, varlık ile Allah'ın farklı şeyler olduğuna dikkat çekerek, İslâm itikadına uygun bir anlayış geliştirmiştir. İmâm-ı Rabbânî'nin vahdet-i şühûd anlayışı diğer kelâm âlimlerinin de görüşüne uygun olduğundan, tasavvuf ile kelâm'ın birlikteliğine katkı sağlayarak tecdit hareketinin tasavvuf-kelâm merkezli olmasında etkili olmuştur.

İmâm-ı Rabbânî, tasavvufta yüksek makamlara ulaşmakla beraber, şeriata esaslarına bağlı kalmaya büyük önem vermiş, kelâm ve fıkıh gibi şer'î ilimlerini tahsil etmenin tasavvuftan önce geldiğini açıkça belirtmiştir. Dinî

⁶³ Nedvî, a.g.e., s. 252.

⁶⁴ İmâm-ı Rabbânî, a.g.e., I, 20 (m. no: 13).

hayatın canlanmasını kısa vadede sağlayacak konumda olmasından dolayı medreseyi tekkeye tercih eden⁶⁵ İmâm-ı Rabbânî, Ehl-i sünnet ve'l-cemaat itikadına sahip olmanın tasavvufi bütün hallerden ve makamlardan önemli olduğuna dikkat çekmiştir. O, ilham ve keşifle sabit olan bilgilerin, vahiyle sabit olan ve Ehl-i sünnet tarafından tespit edilen esaslara uygunluğu durumunda geçerli olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶ Serhendî, şer'î ilimlerin vazgeçilmezliğini vurgulayarak, İslâm toplumunun dinî ve kültürel birliğinin sağlanmasına büyük katkı sağlamıştır.⁶⁷

İmâm-ı Rabbânî'nin tasavvuf konusunda açtığı çığır, sadece vahdet-i şühûd ile sınırlı değildir. O, bir mektubunda ilim, amel ve ihlâs olmak üzere şeriatı üçe ayırarak tarikat ve hakikatin, şeriatın üçüncü cüzü olan ihlâsın kemal derecesine ulaşmasına hizmet ettiğini söyleyerek, şeriatı kuvvetlendirmeyen veya ona uymayan bir tarikat ve hakikati geçerli kabul etmemiştir. İhlâs ve rıza mertebesine kavuşmanın; tasavvufi bir takım merhalelerden geçmeye, bazı maârif ve ilimlere ulaşmaya bağlı olduğunu belirten Serhendî, tasavvufun maksada ulaşmaya vesile olmasından dolayı istenilen bir şey olduğunu söyler.⁶⁸

Bir başka mektubunda şeriat ve hakikatin birbirinden farklı şeyler olmayıp, aynı şeyler olduğunu söyleyen İmâm-ı Rabbânî, hakka'l-yakîn makamına ulaşmanın alâmetinin o makamda elde edilen maarif ve ilimlerin şer'î ilimlere uygunluğu olduğunu belirtir. O, tasavvufta yüksek makamlara çıkmanın dinin esaslarına bağlı kalmakla mümkün olacağı açıklar ve şeriatı muhalif olmayı o makamlara ulaşmamanın alâmeti olarak görür.⁶⁹

II) Tecdid Hareketinde Ehl-i Sünnet İtikadının Yeri

İmâm-ı Rabbânî'nin tecdid hareketi genel manada tasavvuf ağırlıklı gibi görünse de aslında o hareketini doğru itikat üzerine bina etmiş ve itikadın bozuk olması durumunda amelin geçersiz olacağını bu durumda ihlâstan dolayısıyla gerçek bir tasavvuftan bahsedilemeyeceğini söylemiştir. Bu gerçeği Serhendî konuyla alakalı bir mektupta şöyle ifade eder:

"Bir insanın ebedî kurtuluşu için üç şeyin bulunması mutlaka lazımdır: İlim, amel ve ihlâs. İlim iki kısımdır: Biri kendisiyle amel kast olunan ilim ki, bu

⁶⁵ Cağfer Karadaş, "İmâm Rabbânî Ve İtikadî Görüşleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, c. IX (2000), s. 342.

⁶⁶ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, I, 117 (m. no: 114).

⁶⁷ Tahsin Görgün, "Tecdid", *DİA*, XL, 236.

⁶⁸ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, I, 50 (m. no: 36).

⁶⁹ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, I, 95 (m. no: 84).

mükellefiyet fıkıh ilmine aittir. Diğeri ise sadece itikat edilmesi ve kesin olarak kalben kabul edilmesi kast olunan ilim ki, bu da fırka-i nâciye olan Ehl-i sünnet ve'l-cemaat'ın görüşleri iktizasınca ilm-i kelâmıda geniş olarak zikredilmiştir. Ehl-i sünnet âlimlerinin görüşlerine tâbi olmaksızın hiçbir kimsenin kurtuluşuna imkân yoktur."⁷⁰

İmâm-ı Rabbânî bu açıklamalarıyla, tarihî süreçte itikadı öne alan geleneği benimsediğini göstermekle kalmaz, özellikle tasavvufta çığır açmış bir mutasavvıf olarak itikadın dolayısıyla şeriatın zahirinin önemine de vurgu yapmış olur. Bu itibarla İmâm-ı Rabbânî'nin kelâm ve fıkıh tasavvufun önüne alan bu yaklaşımının, Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi meşhur sûfilerin müceddid olup olmadıkları tartışmalı iken onun şahsında müceddidliğinin genel kabul görmesinde etkili olduğu söylenebilir.⁷¹

Hinduizm gibi çeşitli düşünce sistemlerinden İslâm'a sokulmak istenen bidatlere karşı verdiği mücadelede sonraki Müslümanlara ilham kaynağı olduğu genel kabul gören⁷² Serhendî, Hâcegân yolunun esaslarını özetlerken⁷³ doğru bir itikada sahip olmayı başa alarak şartları şöyle sıralar:

- a) Ehl-i sünnet ve'l-cemaat itikadını kabul etmek,
- b) Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) sünnetine tabi olmak,
- c) Nefsânî arzulardan ve bidatlerden kaçınmak,
- d) Ruhsatla ameli terk ederek, mümkün olduğu kadar azimetle amel etmek.

İmâm-ı Rabbânî, Hâcegân yolunun yani Nakşibendiyye tarikatının büyüklerinden Hâce Ubeydullah Ahrrar'ın (kuddise sirruh) sözlerine atıfta bulunarak, düzgün bir itikadın tasavvufa ait hal ve makamlardan önce geldiğine dikkat çeker ve "İşin aslı itikadı düzeltmeye bağlıdır" der.⁷⁴

İmâm-ı Rabbânî, kelâm ilmine büyük önem atfederek, insanın uhrevî selâmete ermesi ve cennetin nimetlerine ulaşmasının ancak düzgün bir itikadla olacağını, ebedî azabın da ancak itikat bozukluğundan kaynaklanacağını belirterek, sağlam ve doğru bir itikada sahip olmanın ehemmiyetini şöyle ifade eder:

⁷⁰ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, I, 71 (m. no: 59).

⁷¹ Tahsin Görgün, "Tecdîd", *DİA*, XL, 237.

⁷² Mustafa Sabri Efendi, *Mekîfü'l-akl*, Dâru İhyâ'it-türasi'l-arabiyye, 3. Baskı, Beyrut 1981, III, 275; Ethem Cebecioğlu, "İmâm-ı Rabbânî ve Mektubâtı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, c. XXXV, s. 241.

⁷³ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, I, 336 (m. no: 290).

⁷⁴ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, I, 164 (m. no: 193).

"Mükellef insanlara vâcib olan ilk zorunluluk, Ehl-i sünnet ve'l-cemâat'ın (Allah sa'ylerini meşkür kılsın) görüşlerine uygun gelecek şekilde itikadını düzelmektir. Zira uhrevî kurtuluş, bu büyükleri tâbi olmaya bağlıdır. Onların kendileri ve onlara uyanlar Fırka-i Nâciye (kurtulan fırka) dir. Zira onlar, Hz. Peygamberin ve ashabının yolunda olanlardır. Allah'ın salât ve selamı ona ve diğerlerinin üzerine olsun. Muteber olan ilimler, kitap ve sünnetten alınandır. İşte onlar bu büyüklerin ortaya koydukları ilimlerdir. Ancak her bidat sahibi ve dalalette olan kişi de kendi bozuk akidesini kitap ve sünnetten aldığı inancını taşıdığından kitap ve sünnetten alındığı söylenen her ilim muteber olmaz.⁷⁵

A-Peygamberliğin Önemine Vurgu

İslâm itikadının temel esaslarından birisi olan nübüvvet konusunda İmâm-ı Rabbânî, kendisinden önceki Ehl-i sünnet âlimleri⁷⁶ gibi peygamberliğin önemi ve ona olan ihtiyacı aklî ve nakli deliller ile ortaya koymayı önemli görür. Nitekim araştırmacılar onun ilk önemli işinin, nübüvvet müessesesinin, dolayısıyla Hz. Peygamberin (s.a.v.) Hindistan'daki itibarının iade etmek olduğuna dikkat çekmişlerdir.⁷⁷

İmâm-ı Rabbânî, bi'setin (peygamber gönderilmesinin) Allah'ın bir lütfu olduğunu söyleyerek, idraki sınırlı olan aklın yetersiz kaldığı konularda Hz. Allah'ın peygamberler göndererek zâtı ve sıfatları konusunda haber verdiğini belirterek, peygamberliğin önemi ve ona olan ihtiyacı şöyle ifade eder:

"Şayet peygamberlerin şerefli vücutları olmasaydı, Allah Teâlâ'nın varlığını ispatta ve O'nun kemâlâtını anlamakta insanoğlunun akli aciz kalırdı. Nitekim kendilerini akıl sahiplerinin en büyüklerinden zanneden eski felsefecilerin birçokları Allah'ın varlığını inkâr ettiler."⁷⁸

Nemrut ve Firavun'un Allah'ı inkâr ederek, ilahlık davasına kalkmasını beyan eden âyetleri⁷⁹ hatırlatan İmâm-ı Rabbânî, peygamberlerin yol göstermesi olmadan insanların hidayete kavuşmasının imkansız olduğunu

⁷⁵ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, I, 164 (m. no: 193).

⁷⁶ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Kitâbü't-Tevhid*, nşr. Fethullah Huleyf, Dâru'l-Câmiatü'l-Misriyye, İskenderiye ts., s. 202-205; Nesefî, Ebu'l-Muîn, Meymun b. Muhammed, *Tebseratu'l-edille fi usûli'd-dîn* nşr. Claude Salâme, el-cifân ve'l-câmî, 1. Baskı, Dimaşk 1993, I, 475-80; Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *A'lâmü'n-Nübüvve*, Dâru İhyâ'l-ulûm, 2. Baskı, Beyrut 1993, s.33.

⁷⁷ Aziz, Ahmed, *a.g.e.*, s. 256, Hüseyin G. Yurdaydın, *İslâm Tarihi Derstleri*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, ts., s. 303.

⁷⁸ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, III, 30 (m. no: 23).

⁷⁹ eş-Şuarâ, 26/29; Gâfir, 40/36.

söyler.⁸⁰ İnsanın mükellef olması için akli tek başına yeterli bulmayan İmâm-ı Rabbânî, âyetlerde belirtildiği şekilde "peygamberlerinin açık davetleri"⁸¹ kendilerine gelmedikçe insanın azap görmeyeceğini ifade eder.⁸²

İmâm-ı Rabbânî, iyi ve kötünün (husun ve kubuh) anlaşılmasında bir dereceye kadar aklın hissesini teslim etmekle birlikte, aklın icmâlen verdiği bilgilerin tafsilatlı bir şekilde izahının yapılmasının ve ibadetin keyfiyeti gibi aklın yetersiz kaldığı hususların veya bilinmesi için senelerce tecrübe gerektiren konuların peygamberler tarafından açıklandığını belirtir.⁸³

Sem'iyât konularının ancak nübüvvet kanalıyla bilinebileceğine belirten İmâm-ı Rabbânî, peygamberden iştirilmeden aklın bu hususta müstakil bir hüküm veremeyeceğini ifade eder. O, hisle anlaşılmayan birçok şeyin akıl ile anlaşılmasından dolayı aklın önemini kabul etmekle birlikte, aklın gücünün sınırlı olmasına dikkat çeker ve aklın anlaması mümkün olmayan hususların nübüvvet yoluyla idrak edildiğini hatırlatır.⁸⁴

Eskiden beri Berâhime'nin akli yeterli bulup, nübüvvet ihtiyacın olmadığına⁸⁵ dair görüşünün kök saldıği Hindistan'da İmâm-ı Rabbânî, "Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğinin bin yıldan sonra geçerli olmayacağına" dair iddiaların yaygınlık kazandığı⁸⁶ bir dönemde peygamberliğin önemi üzerine güçlü vurguda bulunmuştur. Nübüvvet hakkındaki menfi görüşlerin yanı sıra Ekber Şah'ın nübüvvet müessesine zarar verme gayretlerinin arttığı bir devirde İmâm-ı Rabbânî, *İsbâtü'n-Nübüvvet* isimli eserini yazarak İslâm dinin temel dayanağı olan nübüvvet müessesesine duyulan ihtiyacı ve onun lüzumunu açıklamıştır. O, söz konusu eserinin baş tarafında devrindeki Müslümanların durumunu şöyle tasvir eder:

"Şu zamanda nübüvvetin aslı ve muayyen bir şahsın peygamberliği konusunda insanların itikatlarında bozulma meydana geldi. Nübüvvetle sabit olan şerî hükümlerle amel konusunda gevşeklik oluştu ve bu durum, halk arasında yaygınlık kazandı. Bu hal öyle bir dereceye ulaştı ki, zamanımızın

⁸⁰ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, III, 30 (m. no: 23).

⁸¹ en-Nahl 16/35, 82; en-Nür, 24/54.

⁸² İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, I, 238 (m. no: 259).

⁸³ İmâm-ı Rabbânî, *İsbâtü'n-Nübüvve*, Hakikat Kitabevi, Ofset, İstanbul 1986, s. 25.

⁸⁴ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, III, 31 (m. no: 23).

⁸⁵ Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir et-Temimî, *Usûlu'din*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 3. Baskı, Beyrut, 1981, s. 154; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-mülel ve'l-ehvâi ve'n-nihal* nşr. Muhammed İbrahim Nasr-Abdurrahmân U meyra, Dâru'l-Ceyl, 1. Baskı, Beyrut 1977, s. 137; Bâkîllânî, Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib, *et-Temhid* nşr. İmâdüddin Amed Haydar, Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1. Baskı, Beyrut 1987, s. 126; Neseî, Ebu'l-Muin, *Tebziratü'l-edille*, I, 444.

⁸⁶ Nedvî, *a.g.e.*, s. 40.

bazı mütegalibesini (zorbacı yöneticiler), âlimlerin birçoğunu peygambere ve dine bağlılıklarından dolayı anlatılması uygun olmayacak şekilde cezalandırdılar. İnsanlar onun meclisinde son peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ismini açıkça zikretmekten kaçınıyorlardı...⁸⁷

İmâm-ı Rabbânî, insanların felsefî konulara dalıp, filozoflarının kitaplarını okumalarından ve ehl-i küfre ait eserlerden zevk duymalarından sonra nübüvvet başta olmak üzere birçok konuda Müslümanların inançlarının bozulduğuna dikkat çekmiştir.⁸⁸

Ebû Hamid Gazzâlî'nin (505/111) *el-Munkız mine'd-dalâlel* isimli eserindeki görüşlerine⁸⁹ atıfta bulunarak felsefecilerin nübüvveti önemsiz görmesini tenkit eden İmâm-ı Rabbânî, felsefecilerin akli yeterli görmelerine karşın, aklın birçok konuda yetersiz kalmasına işaret eder.⁹⁰ O, bir misal olması açısından zeki olmalarına rağmen eski Yunan filozoflarının Allah'ı bilmekte âciz kalarak, kâinâtın yaratılmasını dehre (zamana) nispet etmelerine dikkat çeker.⁹¹ İmâm-ı Rabbânî insanın yaratılışı icabı medenî olduğunu dolayısıyla beraber yaşarken aralarındaki münasebetlerin tanzimi için pek çok esasa ihtiyaç duyacağını, bunların bir kısmının tecrübe ile öğrenilmesi mümkün olsa bile bunun uzun yıllar alacağını söyleyerek, peygamber gönderilmesinin faydalarını açıklar.⁹²

B) Fetret Ehlinin Durumu

Bir şeyin gücünü kaybedip gevşemesi ve zayıflaması manasına olan "fütûr" kelimesinden gelen "fetret", "iki peygamber arasında geçen vakti"⁹³ ifade etse de genel olarak Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında bir peygamberin tebliğinin bulunmadığı zaman dilimi için kullanılmıştır.⁹⁴ Bu dönemde yaşayan insanlara ehl-i fetret (fetret ehli) denilmekle birlikte, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden sonra kendisine İslâm tebliğinin ulaşmadığı kimselerin itikad açısından durumu da bu insanlara benzediğinden kelâm ilminde ehl-i fetret'in manası daha geniş tutulmuştur. Bu itibarla akâid ve kelâm kitaplarında "fetret ehli" daha çok, bir peygamberin

⁸⁷ İmâm-ı Rabbânî, *İsbâtü'n-Nübüvve*, s. 3.

⁸⁸ İmâm-ı Rabbânî, *A.e.*, s. 3

⁸⁹ Gazzâlî, Ebû Hamid, *el Münkız mine'd-dalâlel*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut, 1994, s. 72.

⁹⁰ İmâm-ı Rabbânî, *İsbâtü'n-Nübüvve*, s. 17.

⁹¹ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, I, 238 (m. no: 259).

⁹² İmâm-ı Rabbânî, *İsbâtü'n-Nübüvve*, s.18.

⁹³ Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, İstanbul 1317, s. 981.

⁹⁴ Mâverdi, *A'lâmü'n-nübüvve*, s. 69.

ortaya koyduğu, tahrife uğramamış bir davetle karşılaşmayan kişi manasında kullanılmıştır.⁹⁵ Dolayısıyla dağ başında veya ormanlarda medeniyetten uzak, İslâm'dan habersiz bir şekilde yaşayan insanların dinî sorumlulukları kelâm ilminde "fetret ehlinin durumu" başlığı altında incelenmiştir.

İmâm-ı Âzam, "yerde ve gökte Hz. Allah'ın yarattıklarına bakıp düşünen bir kimse için Allah'ı bilmemenin mazereti olmayacağını" söyleyerek insanların sadece akıllarıyla Allah'ı bilmeleri gerektiğini belirtmiş ve fetret ehlinin ibadetler konusunda olmasa da Allah'a inanmakla mükellef bulunduğunu bildirmiştir.⁹⁶ İmam Mâtürîdî (v. 333/944), başta olmak üzere Mâtürîdî mezhebine mensup kelâmcıların çoğunluğu İmâm-ı Âzam'ın görüşü kabul ederek fetret ehlinin Allah'ı bilmekle sorumlu olduğunu söylemiş ve Allah'a iman etmedikleri takdirde ebedî cehennemlik olduklarını ifade etmişlerdir.⁹⁷

Eş'arî mezhebine mensup âlimler ise "Biz bir peygamber göndermedikçe azap etmeyiz"⁹⁸ âyetini delil getirerek peygamberin daveti kendisine ulaşmamış kimselere âhret azabının olmadığını belirtmişlerdir.⁹⁹ Mâtürîdîler ise söz konusu âyetteki azabın "dünya azabı" olduğunu söylemişler¹⁰⁰ ve Allah'ın gücünü gösteren nizam ve intizama bakılmasını emreden âyetleri¹⁰¹ de delil getirerek Allah'a inanmayan akıl sahiplerinin âhirette azap görecekları ifade etmişlerdir.¹⁰²

İmâm-ı Rabbânî, itikatta Mâtürîdîlerin görüşlerini kabul ettiği halde fetret ehlinin durumu konusunda Mâtürîdîlerin görüşüne katılmayıp, nübüvete verdiği önemin bir devamı olarak peygamberin tebliği ulaşmadan Allah'ı bilmede sadece aklın yeterli olmadığını ifade etmiştir. İmâm-ı Rabbânî, Allah Teâlâ'nın peygamber göndermesinin çok büyük nimet olduğuna dikkat çekerek, "peygamberler olmasaydı bir Yaratıcının varlığına ve birliğine; akli ve anlayışı sınırlı olan bizim gibi kimselere kim yol gösterebilirdi?" diye sorar. Zeki olmakla birlikte Allah'ın varlığına inanmayan eski Yunan filozofların

⁹⁵ Metin Yurdagür, "Fetret", *DİA*, XII, 475.

⁹⁶ Aliyyü'l-kârî, *Şerhu Fıkhu'l-Ekber*, Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1984, s.157.

⁹⁷ Pezdevî, Ebû Yusr Muhammed, nşr. H.P. Lins *Usûlü'd-dîn*, Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabiyye, 1. Baskı, Kahire 1963, s. 207-8.

⁹⁸ İsrâ, 17/15.

⁹⁹ Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 263.

¹⁰⁰ Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, nşr. Fatıma Yusuf el-Hıyamî, Müessesetü'r-risâle n^şirûn, 1. Baskı, Beyrut 2004, III, 141.

¹⁰¹ A'râf, 7/185; Fâtır, 35/37.

¹⁰² Beyâzîzâde, Kemaleddin Ahmed, *İşârâtü'l-merâm min ibârâtü'l-İmâm*, nşr. Yûsuf Abdürrezzâk, Kahire 1949, s. 83

durumunu hatırlatan İmâm-ı Rabbânî, Mâtürîdîlerin peygamberin daveti kendisine ulaşmadığı halde onları Allah'ı bilmekle mükellef tutmalarını tenkit ederek şöyle der:

"Mâtürîdiyye'ye mensup olan arkadaşlarımızın "Peygamberin daveti kedilerine ulaşmasa bile, dağ başında doğup büyüüp, puta tapan insanları; Allah'ın varlığını ve birliğine inanmakla mükellef tutmaları ve o insanların, akıllını kullanarak düşünmeyi terk etmelerinden dolayı kâfir olduklarına hükmedip, onların ebediyen cehennemde kalacaklarını söylemelerini keşke anlayabilseydim. Biz bir kimsenin küfrüne hüküm verip, onun cehennemde ebediyen kalacağını söylemenin ancak peygamberin gönderilmesine bağlı olan açık bir tebliğ ve kesin delillerden sonra olabileceğini düşünüyoruz. Evet, akıl Allah'ın hüccetlerinden bir hüccet(delil)tir, ancak azapların en şiddetlisini terettüp ettirecek kadar kuvvetli bir delil değildir."¹⁰³

İmâm-ı Rabbânî, bir peygamberin daveti kendisine ulaşmayan kimsenin cehenneme gitmeyeceği konusunda Eşârîlerle aynı görüşü paylaşmakla birlikte bu kişinin gideceği yer hakkında Eşârîlerden farklı düşünmektedir. İmâm-ı Rabbânî, Eşârîlerin fetret ehlinin cennete gideceklerine dair görüşlerini isabetli bulmayarak, söz konusu insanların, mahşer gününde hesap görüldükten sonra yok olacaklarını belirtmiş ve onların cehenneme gitmeyecekleri gibi cennete de gitmeyecekleri söylemiştir.¹⁰⁴ Bu itibarla bu nevi insanlar bir peygamberin tebliğini inkâr etmediklerinden dolayı cehenneme gitmeyecekler ancak, imanları olmadığından dolayı cennete de giremeyeceklerdir.

C) Tekfir ve Ahiret Azabı

İmâm Rabbânî, küfre nispet edilen kişinin cehennem azabına müstahak olacağından dolayı tekfir konusunda son derece dikkatli hareket etmiştir. O, hadis-i şerifte beyan edildiği şekilde¹⁰⁵ "yetmiş üç fırkadan birisi hariç diğerlerinin cehennemde olduğuna" dikkat çektikten sonra, ebedî azabın kâfirlere mahsus olduğunu söyleyerek, yetmiş iki fırka mensubunun cezasını bitirdikten sonra imanlarının karşılığını görmek için cennete gideceğini ifade etmiştir. Yetmiş iki fırkanın itikatlarındaki bozukluk miktarınca azap göreceklarını açıklayan İmâm-ı Rabbânî, ilgili hadiste istisna edilen Fırka-ı

¹⁰³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, I, 238 (m. no: 259).

¹⁰⁴ İmâm-ı Rabbânî, *a.g.e.*, I, 238 (m. no: 259).

¹⁰⁵ Ebû Dâvûd, *Sünen*, "es-Sünnet", 1, 2; Tirmizî, *Sünen*, "İmân"18; Dârimî, *Sünen*, "es-Siyer" 74; İbn Mâce, *Sünen*, "el-Fiten"17; İbn Hanbel, *Müsned*, II, 1331.

Nâciye'nin ise itikatların dolayî azap görmeyeceklerini ancak, günah işlediği halde tevbe ve şefaitle affa uğramamış olanlarının ise günahı nispetinde cehennemde azap çekmelerinin mümkün olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu hadiste istisna edilen Fırka-i Nâciye'nin dışındaki fırka mensuplarının hepsinin cehenneme gideceğini belirten İmâm-ı Rabbânî, onlar hakkında şöyle der:

"Ehl-i kible'den olan bidatçı fırkalar, dinen inanılması zorunlu olan bir hususu inkâr etmedikçe ve tevâtür yoluyla sabit olan şer'î hükümleri reddetmeyip dinden geldiği zorunlu olarak bilinen hususları kabul ettiği müddetçe onları tekfîre cüret etmek doğru olmaz."¹⁰⁶

İmâm-ı Rabbânî'nin bu ifadelerinden anlaşıldığı şekilde o, Müslüman olmak için zarûrât-ı dîniyyenin kabul edilmesi konusunda diğer kelâm âlimleriyle aynı düşünmektedir. Kelâm âlimlerine göre zarûrât-ı dîniyye, imanın altı şartından ibaret değildir. Onlara ilave olarak Hz. Muhammed'den (s.a.v.) tevâtüren sabit olan, namaz, oruç ve zekâtın farzîyeti; içki ve kumarın haramlığı gibi hususları kabul etmek, yani haram olanları haram, helal olanları helal görmek, İslâmî esasları hakir görmemek ve alay konusu etmemek en başta gelen hususlardır. Bir başka ifadeyle Peygamberimizden tevâtüren naklolunan haberler zarûrât-ı dîniyyeden olup, bunları kabul etmemek veya bir şekilde Hz. Peygamberi tekzip etmek, kişiyi iman dairesinden çıkarır.¹⁰⁷

İmâm-ı Rabbânî, bir Müslümanın küfre nispet edilmesi manasına gelen tekfir hususunda çok dikkatli hareket edilmesi gerektiğini belirterek, ulemânın tekfir konusundaki hassas tavrına atıfta bulunur. "Cehennem azabı ister muvakkat, isterse ebedî olsun küfre ve küfrün sıfatlarına ait bir cezadır"¹⁰⁸ diyen İmâm-ı Rabbânî, "Kim bir mümini bilerek öldürürse cezası cehennemdir. Orada ebedî olarak kalacaktır"¹⁰⁹ âyetini şöyle açıklar:

"Katil hakkındaki ebedî ceza mümini öldürmeyi helal görmesinden dolayıdır. Müfessirlerin de belirttikleri şekilde mümini öldürmeyi helal gören kâfir olur. Küfrün dışındaki bazı günahlar için vârid olan cehennem azabı, o günahı hafife almak ve küçük görmek suretiyle onu işlemekten çekinmemek

¹⁰⁶ İmâm-ı Rabbânî, a.g.e., III, 53 (m. no: 38).

¹⁰⁷ Gazzâlî, Ebû Hamid, *Faysalü't-tefrika*, Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut 1994, s. 78, 89; Bağdâdî, *Usûlü'd-din*, s. 249; Teftâzânî, Sa'du'd-din Mesûd b. Ömer, *Şerhu'l-Akâid*, Şirket-i Sahafîyye-i Osmaniyye Matbası, Dersaadet 1326, s. 190; *Şerhu'l-Makâsıd*, V, 228-9; Aliyyü'l-kârî, *Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber*, s. 225-30; A. Saim Kılavuz, *İmân-Küfür Sınırı*, Marifet Yay., 3. Baskı, İstanbul 1990, s. 66-7.

¹⁰⁸ İmâm-ı Rabbânî, a.g.e., I, 274 (m. no: 266).

¹⁰⁹ Nisâ, 4/93

veya şeriatın emir ve yasaklarını küçümsemek gibi küfür sıfatını taşımlarından dolayıdır."¹¹⁰

İmâm-ı Rabbânî'nin belirttiği şekilde Ehl-i sünnet ulemâsı âyetlerde belirtilen "*bilerek bir Müslümanı öldüren*"¹¹¹ veya "*Allah'ın indirdiği ile hükmetmeyen*"¹¹² kimselerin küfre nispet edilmesini izah ederek; bu nevi günahların "haramların helal kabul edilerek" işlenmesi durumunda, tekfirin söz konusu olacağını söylemişlerdir.¹¹³ Kelâm ilminde "istihlâl" (*Allah'ın haram kıldığı bir şeyin helal kabul etme*), terimi ile ifade edilen bu durumda, yapılan işin amel boyutundan daha çok inanç tarafı ön plana çıkmakta ve kalpteki tasdiğe zıt, onu ortadan kaldıran bir inanç değişikliği görülerek küfür sayılmaktadır.¹¹⁴

Küfür ve âhiret azabı konusunu incelerken İmâm-ı Rabbânî'nin müşrik çocuklarının âhiretteki durumuyla alakalı görüşlerini de burada belirtmek istiyoruz.

Âlimler, Peygamber Efendimizin Hz. Ali'yi çocukken İslâm'a davet etmesini ve onun Müslümanlığını kabul etmesini dikkate alarak çocuğun imanını makbul görmüşlerdir.¹¹⁵ Ulemâ arasında Müslümanların çocuklarının âhirette cennete gidecekleri konusunda bir anlaşmazlık bulunmamakla birlikte, müşriklerin çocukları konusunda ihtilaf edilmiştir. Büyük çoğunluk, ergenlik çağına ulaşmamaları sebebiyle, mükellef olmadıklarından dolayı cehenneme girmeyecekleri söylemekle birlikte, onların cennete gidip gitmeyeceği konusunda farklı düşünmüşlerdir.¹¹⁶

İmâm Mâtürîdî, günahsız bir kula azap edilmesini caiz görmemekle birlikte, hiçbir amel olmadan Allah Teâlâ'nın bir ihsanı olarak çocukların cennette gidip, orada ebedî kalmalarını mümkün olduğunu söylemiştir.¹¹⁷ Ebu'l-Hasen el- Eş'ârî (324/936) ise çocukların durumunu Allah'a havale ederek Cenâb-ı Hakk'ın onlara azap edebileceği gibi başka bir şekilde de

¹¹⁰ İmâm-ı Rabbânî, a.g.e., I, 274 (m. no: 266).

¹¹¹ Nisâ, 4/93.

¹¹² Mâide, 5/44.

¹¹³ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhid*, s. 348; Cürçânî, Seyyid Şerîf, *Şerhu'l-Mevâkif*, Dârü't-tibâati'l-âmire, İstanbul ts., II, 458, Teftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 142-4; *Şerhu'l-Makâsîd*, V, 203; Aliyyü'l-kârî, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, s. 226.

¹¹⁴ Hasan Gümüšoğlu, "İmanın Artması-Eksilmesi Meselesi ve Amel İle İlişkisi," *Diyanet İlmî Dergi*, c. 44, Sayı: 2 (Nisan-Mayıs-Haziran 2008), s. 136.

¹¹⁵ Aliyyü'l-kârî, *Şerhu Fikhu'l-ekber*, s. 159

¹¹⁶ Eş'ârî, Ebû'l-Hasen, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, el-Mektebetü'l-Asriyye, 1. Baskı, Beyrut, 1990, I, 126, 205, 319, Bağdâdî, *Usûlü'd-din*, s. 261.

¹¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehl's-sünne*, I, 27.

muamele edebileceğini söylemiştir.¹¹⁸ Ayrıca âlimler arasında müşrik çocuklarının cehenneme gideceğini belirtenler olduğu gibi, onların cennet ehlinin hizmetçisi olacağını ifade edenler de bulunmaktadır.¹¹⁹

İmâm-ı Rabbânî ise çocukların âhiretteki durumuyla alakalı daha açık görüş belirtmiş ve konuya kelâm ilminin genel esasları açısından bakmıştır. Bu itibarla o, bir kimsenin cehennem azabına müstahak olması için kendisine ulaşan bir peygamberin davetini reddetmeyi gerekli görürken, cennete gidebilmek için de imanı zorunlu görmüştür. Bu ilke istikametinde İmâm-ı Rabbânî, Müslüman çocuklarının ebeveynlerine teban Müslüman kabul edilip cennete gideceklerini söylerken, müşrik çocuklarının imanı olmadığından dolayı cennete gitmeyeceklerini belirtmiştir. Ona göre cennete girmek asaleten veya teban imana bağlıdır. Cehenneme girmek ise sadece asaleten olur ki, o da mükellef olma şartlarını sahip olduktan sonra şirk veya küfür üzere olmaya bağlıdır. Bu itibarla müşrik çocuklarının mükellef olma şartlarını taşımadıklarından dolayı günahları bulunmadığından cehenneme gitmeyeceklerini belirten İmâm-ı Rabbânî, onların mahşerde hesap görüldükten sonra hayvanlarla birlikte toprak olacağını ifade etmiştir.¹²⁰ Nitekim "*Kişinin kendi elleriyle yaptığına baktığı günde (kıyamet gününde) kâfir, "keşke toprak olsaydım der"*¹²¹ âyetinin işaret ettiği şekilde, mahşerde hesap görüldükten sonra hayvanların toprak olduğunu gören kâfirler, cehennem azabından kurulmak için hayvanlar gibi toprak olmayı temenni edeceklerdir.¹²²

Sonuç

İslâmî hayattaki bozulmaya ve yozlaşmaya dikkat çeken İmâm-ı Rabbânî'nin, Hindistan'da Müslümanların geniş çapta itikadî bunalıma girdikleri ve akâide dair pek çok konuda şüpheye düştükleri bir devirde, insanın uhrevî selâmete ermesinin ancak doğru bir itikatla olacağı

¹¹⁸ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 349.

¹¹⁹ Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, s. 230-231; Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn*, s. 261

¹²⁰ İmâm-ı Rabbânî, a.g.e., I, 238-9 (m. no: 259).

¹²¹ Nebe', 78/40.

¹²² Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, V, 372; Râzî, Fahreddîn Ebü Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-gayb*, Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabiyye, 3. Baskı, Beyrut 1981, XXXI, 28; Kurtubî, Ebü Abdullâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Matbaatü dâri'l-kütübi'l-Misriyye, 1. Baskı, Kahire, 1946, XXII, 34-5.

konusundaki net tavrı ve samimi ifadeleri, Müslümanlar üzerinde oldukça tesirli olmuştur.

Müslümanların ehl-i küfre ve ehl-i bidate rağbet edip, nübüvvet başta olmak üzere birçok itikadî konuda inançlarının bozulduğuna şahid olan İmâm-ı Rabbânî, itikadî konularda ortaya çıkan soruları ve tereddütleri gidermeye çalışmıştır. O bir taraftan aklî ve naklî delillerle peygamberliğe olan ihtiyacı ve lüzumu açıklarken, diğer taraftan özellikle Şiiilerin ashâb-ı kiram hakkındaki iddialarına Ehl-i sünnet ve'l-cemaat genel tavrı istikametinde cevap vererek bu konudaki yanlışları düzeltmeye gayret göstermiştir.

İslâm'ın esasları arasına sokulmak istenen bidatlere karşı Müslümanları uyanık olmaya çağıran Şerhendî'nin, sahabenin hepsinin hayırla anılmasının önemli olduğunu belirtmesi ve sahabenin bazısı arasında meydana gelen ihtilafın ictihat farklılığında kaynaklandığını söylemesi Ehl-i sünnet'in genel yaklaşımının bir sonucudur.

İmâm-ı Rabbânî'nin, hindulara ait bayram ve yortulara katılmamaları konusunda Müslümanları güçlü bir şekilde uyarması, ancak söz konusu Müslümanların kâfirler zümresinden sayılmasını doğru bulmaması, oldukça isabetli bir yaklaşımdır. O bir taraftan ehl-i küfre ait değerleri benimseyen Müslümanların, cehennem azabına müstahak olduklarını söyleyerek onları bundan vaz geçirmeye çalışmış, diğer taraftan da onların cehennemde ebedî kalmayacaklarını belirterek, tekfir konusunda oldukça temkinli hareket ederek Müslüman toplumların iç barışına katkı sağlamıştır.

İmâm-ı Rabbânî, vahdet-i vücûd düşüncesinden, vahdet-i şühûda terakki edilmesini önemli görerek Allah ile âlem arasındaki ilişkinin açıklanmasında kelim ve tasavvuf tarihinde çığır açmıştır. Onun tasavvufa mensup bir âlim olarak, keşif yoluyla sabit olan bilgilerin şeriata uygun olması gerektiğini söylemesi ve dinî naslara uymayan keşif ve ilhamın geçersiz olduğunu ifade etmesi, tecdid hareketinin geniş kesimler tarafından kabulünde etkili olmuştur.

Netice olarak İmâm-ı Rabbânî'nin geçmişte Hindistan merkezli geliştirdiği tecdid hareketi, günümüz Müslümanlarının inanç ve yaşantıda karşılaştıkları sıkıntılara çare olma ve İslâmî alanda yaşanan yozlaşmanın önüne geçmesi hususunda da önemli usul ve esasları ihtiva ettiğini belirtmek isteriz. Bu itibarla onun ihya ve tecdid hareketinin gündemde tutularak, bütün yönleriyle incelenmesinin Müslümanların İslâm'ı daha etkin yaşamalarına yardımcı olacağını söyleyebiliriz

KAYNAKÇA

- Abul Hasan Zaid Farooqî, *Hazrat Mujaddid & His Critics*, çev. Mir Zahid Ali Kamil, Progressive Books, 1. Baskı, Lahore, 1882
- Ahmed Lutfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, nşr. Yücel Demirel, Yapı Kredi Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1999.
- Algar, Hamid, "İmâm-ı Rabbânî", *DİA*, İstanbul 2000, XXII.
- Aliyyü'l-kârî, *Şerhu Fıkhu'l-ekber*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1984.
- el-Askalânî, İbn Hacer, *el- İsbâbe fî temyîzi's-sahâbe*, Bağdâd, 1328.
- Aziz Ahmed, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*, çev. Latif Boyacı, İnsan Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1995
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b Tâhir et-Temimî, *Usûlu'dîn*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 3. Baskı, Beyrut, 1981.
- Bâkillânî, Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib, *et-Temhîd* nşr. İmâdüddîn Amed Haydar, Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, 1. Baskı, Beyrut 1987.
- Beyâzîzâde, Kemaleddîn Ahmed, *İşârâtü'l-merâm min ibârâti'l-İmâm*, nşr. Yûsuf Abdürrezzâk, Kahire 1949.
- Binşik, Abdülhamit, *Oryantalist Misyonerler ve Kur'an*, İnsan Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2004.
- Bolay, S. Hayri, *Felsefî Doktrinler Sözlüğü*, Ötüke, 2/ Baskı, İstanbul 1981.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, el-Mektebetü'l-asriyye, 1. Baskı, Beyrut, 1990.
- Cebecioğlu, Ethem, "İmâm-ı Rabbanî ve Mektubâtı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1996, c. XXXV.
- Cürcânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevâkîf*, Dârü't-tibâati'l-âmire, İstanbul ts.
- _____, *Ta'rifât*, nşr., Abdurrahman Umeyra, Âlemü'l-kütüb, 1. Baskı, Beyrut, 1987.
- Ensarî, Muhammed Abdulhak, *Şeriat ve Tasavvuf İmâm-ı Rabbânî Şeyh Ahmed Serhendî'nin Anlayış ve Mücadelesi*, çev. Yusuf Yazar, Rehber Yay., 1. Baskı, Ankara, 1991.
- Erdem, Mehmet, "Serhendî'nin Tecdit Yönteminde Fıkın Yeri", *Dinî Araştırmalar*, c. 9, Sayı: 26 (Eylül-Aralık 2006).
- Ertürk, Mustafa, "Tecdit Hadisinin Metin Tenkidi Açısından Değerlendirilmesi", *İslâmî Araştırmalar*, XI 1-3 (1997).

- Fazlur Rahman, *İslâm*, trc. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Selçuk Yay., 4. Baskı, Ankara 1996.
- Gazzâlî, Ebû Hamid, *el Münkız mine'd-dalâl*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut, 1994.
- _____, *Faysalü't-Tefrika*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1994.
- Görgün, Tahsin, "Tecdid", *DİA*, İstanbul, 2011, XL
- Gümüšoğlu, Hasan, *İslâm'da İmâmet ve Hilâfet*, Kayihan Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2011.
- _____, "İmanın Artması-Eksilmesi Meselesi ve Amel İle İlişkisi," *Diyanet İlmî Dergi*, c. 44, Sayı: 2 (Nisan-Mayıs-Haziran 2008).
- Hâce Muhammed Ma'sûm, *Mektûbât-ı Muhammed Ma'sûm*, çev. Müstekîmzâde Süleyman Sa'deddin, İstanbul, 1277.
- Hüseyn Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, nşr. Ali Yılmaz-Mehmet Akkuş, Seha Neş., 1. Baskı, İstanbul, 1999.
- İbn-Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâi ve'n-niha*, nşr. Muhammed İbrahim Nasr-Abdurrahmân U'meyra, Dâru'l-Ceyl, 1. Baskı, Beyrut 1977.
- İmâm-ı Rabbânî Ahmed Faruk Serhendî, *Mektûbât*, Fazilet Neş., Ofset, İstanbul, ts.
- _____, *Risâletü Reddi Ravâfız*, Hakikat Kitabevi, Ofset, İstanbul 1984.
- _____, *İsbâtü'n-Nübüvve*, Hakikat Kitabevi, Ofset, İstanbul 1986.
- Kandehlevî, Muhammed Fazlullah Serhendî Fârukî, *Umdetü'l-Makâmât*, trc. Süleyman Kuku, Damla Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2007.
- Karadaş, Cağfer, "İmam Rabbânî Ve İtikadî Görüşleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 9, c. IX (2000).
- Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-hak fi ihtiyârî'l-ahak*, nşr. Orhan Şaik Gökyay, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 2. Baskı, İstanbul 1993.
- Kılavuz, A. Saim, *İmân-Küfür Sınırı*, Marifet Yay., 3. Baskı, İstanbul 1990.
- Kişmî, M. Haşim, *Berekât İmâm-ı Rabbânî ve Yolundakiler*, çev. A. Fârûk Meyân, Berekât Yay., 4. Baskı, İstanbul, 1976
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, Matbaatü dâri'l-kütübi'l-Mısıriyye, 1. Baskı, Kâhire, 1946.
- Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *A'lâmü'n-nübüvve*, Dâru İhyâi'l-ulûm, 2. Baskı, Beyrut 1993.
- el-Menzilevî, Muhammed Murad, *Tercemetü Ahvâlî'l-İmâmî'r-Rabbânî*, (Mektûbât'ın kenarında), Fazilet Neş., Ofset, İstanbul ts.
- Mustafa Sabri Efendi, *Mekîfü'l-akl*, Dâru İhyâi't-türasi'l-arabiyye, 3. Baskı, Beyrut 1981.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Kitâbü't-Tevhid*, nşr. Fethullah Huleyf, Dâru'l-Câmiatü'l-Mısıriyye, İskenderiye ts.

- _____, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, nşr. Fatıma Yusuf el-Hıyamî, Müessesetü'r-risâle n^şirûn, 1. Baskı, Beyrut 2004.
- Nedvî, Ebu'l-Hasan Ali el- Hüseyinî, *el-İmâm es-Serhindî hayâtuhu ve âmâluhu*, Dâru'l-kalem, 2. Baskı, Kuveyt 1994.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn, Meymun b. Muhammed, *Tebsıratu'l-edille fî usûli'd-dîn* nşr. Claude Salâme, el-cifân ve'l-câmî, 1. Baskı, Dimaşk 1993.
- Pezdevî, Ebû Yusr Muhammed, nşr. H.P. Lins *Usûlü'd-dîn*, Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1. Baskı, Kahire 1963.
- Râzî, Fahreddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-gayb*, Dâru İhyâi't-türasi'l-arabiyye, 3. Baskı, Beyrut 1981.
- Şarkpûrî, Muhammed Halîm, *İkinci Bin Yılın Yenileyicisi İmam Rabbânî*, trc. Ali Genceli, İslâmî Neşriyat Yay., 1. Baskı, Konya 1978.
- Şemseddin Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317.
- Özgen, Mustafa, *İmâm-ı Rabbânî Ulûhiyet ve Nübüvvet Anlayışı*, Tablet Yay., 1. Baskı, Konya, 2007
- Teftazânî, Sa'du'd-dîn Mes'ud b. Ömer, *Şerhu'l-Makâsıd*, nşr. Abdurrahman U'meyrâ, Âlemü'l-kütüb, 1. Baskı, Beyrut, 1989.
- _____, *Şerhu'l-Akâid*, Şirket-i sahafıyye-i Osmaniyye Matbası, Dersâadet 1326.
- Tosun, Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî*, İnsan Yay., 1. Baskı, İstanbul 2005.
- Yurdağür, Metin, "Fetret", *DİA*, XII.
- Yurdaydın, Hüseyin G., *İslâm Tarihi Dersleri*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, ts.